

Žavinta Sidabraitė – humanitarinių mokslų daktarė, docentė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja

Moksliniai interesai: Prūsijos Lietuvos raštija ir kultūra, senoji lietuvių literatūra

El. paštas: zsidabra@gmail.com

Žavinta Sidabraitė – Associate Professor, Senior Researcher at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore

Research interests: literature and culture of Prussian Lithuania, old Lithuanian literature

E-mail: zsidabra@gmail.com

Žavinta Sidabraitė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

IMMANUELIO KANTO PRAKALBA CHRISTIANO GOTTLIEBO MIELCKE'ĖS ŽODYNE (1800)¹

Anotacija

Christiano Gottliebo Mielcke'ės (1733–1807) žodyne „Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch“ (1800) išspausdintos trys prakalbos – paties sudarytojo Mielcke'ės, Berlyno teologo ir kalbų tyrinėtojo Danieliaus Jenišo (1762–1804) ir Karo ir domenų rūmų Karaliaučiuje tarėjo, mokyklų inspektoriaus Christopho Friedricho Heilsbergo (1726/1727–1807). Po jų leidinyje įdėtas Karaliaučiaus universiteto profesoriaus, vokiečių filosofijos klasiko Immanuelio Kanto (1724–1804) palydimasis žodis „Draugo prierašas“, nors dažnai lietuvių istoriografijoje dėl patogumo taip pat vadinamas prakalba, toks nėra. Tai laisva forma parašytas nedidelis, pusantro puslapio siekiantis, draugiškas atsiliepimas apie lietuvius ir jų kalbą. Straipsnyje analizuojamos Kanto „Draugo prierašo“ pasirodymo Mielcke'ės žodyne aplinkybės, aptariamoms jame išsakytos mintys. PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: lietuvių raštija, lietuvių kalba, tautos charakteris, Christianas Gottliebas Mielcke'ė.

Abstract

There are three prefaces in Christian Gottlieb Mielcke's (1733–1807) dictionary *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch* (1800). The first is written by the compiler himself; the second by Daniel Jenisch (1762–1804), a Berlin theologian and linguist; and the third by Christoph Friedrich Heilsberg (1726/7–1807), a counsellor in the Königsberg Chamber of War and Domains and inspector of East Prussian schools. The 'Friend's Note' (Nachschrift eines

¹ Straipsnis parengtas pranešimo, skaityto konferencijoje „Immanuelis Kantas: ...žvaigždėtas dangus virš manęs ir moralės dėsnis manyje“ (skirta Immanuelio Kanto (1724–1804) 296 gimimo metinėms), Klaipėdos miesto savivaldybės Immanuelio Kanto viešojoje bibliotekoje, 2020 m. rugsėjo 9 d., pagrindu.

Freundes) of the philosopher Immanuel Kant (1724–1804) is placed after all of them. It is a friendly, quite short, one-and-a-half-page commentary on the Lithuanians and their language, written in free form, and cannot be called a true preface.

The article analyses the circumstances of the appearance of Kant's 'Friend's Note' in the dictionary, and discusses the ideas expressed in it.

KEY WORDS: Lithuanian writing, Lithuanian language, character of the nation, Christian Gottlieb Mielcke.

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/rh.v28i0.2233>

Į v a d a s

Tai, kad Immanuelis Kantas (1724–1804) parašė palydimąjį draugo žodį Christiano Gottliebo Mielcke'ės (1733–1807) žodynui „Littausch-deutsches und Deutsch-littausches Wörter-Buch“ (1800), yra visuotinai žinoma ir mūsų kultūros, literatūros, kalbos, istorijos tyrinėtojų su pasididžiavimu minima. Dar daugiau – Kanto pavardė tapo „raktiniu žodžiu“, elektroniniuose kultūrinės informacijos ištekliuose iškeliančiu Mielcke'ės žodyną, o ir pačią lietuvių kalbą, į pirmas paieškos rezultatų eilutes. Kanto pavardė tapo savotišku ne tik Mielcke'ės žodyno, bet ir lietuvių kalbos apskritai reklaminiu „veidu“. Archyviniai dokumentai liudija, kad taip ir buvo sumanyta dar pačioje XVIII amžiaus pabaigoje.

Straipsnio tikslas – remiantis archyviniais dokumentais išanalizuoti galimas Kanto „Draugo prierušo“ pasirodymo Mielcke'ės žodyne aplinkybes, atkreipti dėmesį į jame išsakytas mintis.

1. Kanto palydimajame žodyje išreikštas prielankumas lietuvių tautai ir jos kalbai kultūros ir kalbos istorijos tyrėjų darbuose bemaž niekada neapeinamas. Pirmieji „Draugo prierušo“ komentarai ir vertimai į lietuvių kalbą pasirodė jau tarpukario Lietuvoje: vertė A. Jakštas-Dambrauskas, Jonas Remeika, Juozas Urbšys ir kt.² 1968 metais Kanto „Draugo prierušą į lietuvių kalbą iš naujo išvertė ir kartu su įvadiniu straipsniu paskelbė Kristina Rickevičiūtė³. Kiek pageduotas šis vertimas paskelbtas Christiano Gottliebo Mielcke'ės raštų tome „Pilkainis“⁴. Kanto prierušas kartu su kitomis Mielcke'ės žodyno prakalbomis gana išsamiai aptariamasis Juozo Girdzijauskos straipsnyje apie Christianą Gottliebą Mielcke'ę⁵,

² Jakštas-Dambrauskas, A. Kanto nuomonė apie lietuvius ir jų kalbą. *Ateitis*, 12, 1917, 379–381; Remeika, J. Kanto mintys apie Prūsų lietuvius. *Ateitis*, 5–6, 1923, 299–300; Urbšys, J. Kantas, I. Draugo prierušas. *Klaipėdos žinios*, 67, 1924-04-20.

³ Rickevičiūtė, K. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą. *Problemos*, 1, 1968, 56–65.

⁴ Milkus, K. G. *Pilkainis*. Parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas. Vilnius: Vaga, 1990, 334–335.

⁵ Girdzijauskas, J. Kristijonas Gotlybas Milkus. In K. G. Milkus. *Pilkainis*. Parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas. Vilnius: Vaga, 1990, 25–26.

Leono Gineičio monografijoje⁶, Albino Jovaišo „Lietuvių literatūros istorijoje“⁷ ir kt.

Kanto žodžio atsiradimo Mielcke'ės žodyne intriga ilgą laiką kirbino tyrėjų smalsumo receptorius. Versijų buvo keliami pačių įvairiausių. Buvo spėjama, kad prakalbą galėjo parūpinti: 1) patys žodyno leidėjai Hartungai, siekdami kuo platesnės leidinio reklamos⁸; 2) krašto partikuliarizmo idėjas gynęs aukštas valdininkas Theodoras von Schoenas (1773–1856), su kuriuo, manoma, buvo pažįstami Mielcke'ės⁹; 3) Kantas parašė pratarinę Mielcke'ės žodynui, nes buvo jo giminaitis iš motinos pusės¹⁰.

Šiandien, remiantis naujausiais archyviniais atradimais, galima teigti, jog labiausiai tikėtina, kad Kanto „Draugo prieraišu“ Mielcke'ės žodynui pasirūpino Karaliaučiaus Karo ir domenų rūmų tarėjas, mokyklų inspektorius Christophas Friedrichas Heilsbergas (1726/1727–1807), artimas Kanto draugas, palaikęs glaudžius dalykinius ir asmeninius ryšius ir su Mielcke'ių šeima¹¹. Nėra abejonių, kad Heilsbergo šeima, galbūt ir jis pats, buvo gerai pažįstami su Christiano Gottliebo Mielcke'ės dėde – Ragainės lietuvių kunigu Ernstu Gottfriedu Schimmelpfennigiu (1704–1768). Vėliau Heilsbergas turėjo asmeniškai susipažinti su Danieliumi Friedrichu Mielcke, nuo 1788 metų tapusiu Heilsbergo gimtojo Ragainės miesto vyriausiuoju vyskupu bei apskrities mokyklų inspektoriumi.

1.1. Heilsbergas gimė Ragainėje, baigęs Karaliaučiaus universitetą (imatrikuluotas 1742 metais) padarė puikią karjerą: 1767 metais tapo Karo ir domenų rūmų tarėju, nuo 1787 metų – mokyklų inspektoriumi (vok. *Schulrath*). Jo tarnyba buvo glaudžiai susijusi su Prūsijos Lietuvos reikalais. Amžininkai liudijo, kad pavestą Rytų Prūsijos mokyklų priežiūrą Heilsbergas vykdė su ypatingu atsidavimu, pelniusiu vyriausybės Karaliaučiuje pripažinimą¹².

⁶ Gineitis, L. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra*. Vilnius: Vaga, 1995, 105–106.

⁷ Jovaišas, A. Kristijonas Gotlybas Milkus. In E. Ulčinaitė, A. Jovaišas. *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII a.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2003, 419–420.

⁸ XVIII amžiaus pabaigoje Hartungų spaustuvė buvo viena labiausiai savo leidžiamų knygų platinimu besirūpinusių Rytų Prūsijos poligrafijos įmonių. Pl. žr. Kaunas, D. *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, 200.

⁹ Mališauskas, J. Theodoras von Schönas ir Mažoji Lietuva. In J. Mališauskas. *Vėjas iš Aistmarių. Straipsnių rinkinys*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2004, 144–160.

¹⁰ Ši versija rėmėsi Wilhelmo Meyero straipsniu, kuriame nurodoma, jog Kanto prosenelė buvo Anna Mielcke arba Mülckin, Mühlke, Muhlcke (Meyer, W. *Kants Urgroßmutter Anna Mielcke. Altpreußische Geschlechterkunde, 1.* Königsberg, 1927, 122).

¹¹ Christiano Gottliebo Mielcke'ės laiškų Christophui Friedrichui Heilsbergui faksimiles, perrašus ir vertimus į lietuvių kalbą žr. *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos. T. 2. Dokumentinis Milkų šeimos palikimas / Die Hintergründe der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preussen. Bd. 2. Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke*. Parengė Birutė Triškaitė ir Žavinta Sidabraitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, 226–235.

¹² Mainka, P. *Karl Abraham von Zedlitz und Leipe (1731–1793): eine schlesischer Adliger in Diensten Friedrichs II. und Friedrich Wilhelms II. von Preussen*. Berlin: Duncker & Humblot, 1995, 562.

Lietuviškame krašte užaugęs Heilsbergas simpatizavo lietuviams, vertino jų kalbą ir gyvenimo būdą. Be to, jis karštai palaikė regioninio partikuliarizmo idėjas. Asmeninę Heilsbergo iniciatyvą tvirtinti savitą Prūsijos Lietuvos tapatybę puoselėjant ir ugdant lietuvių kalbą skatino bendroji Apšvietos epochos atmosfera.

Studijų metais Heilsbergas buvo vienas iš dviejų artimiausių Immanuelio Kanto draugų. Studentų trijulė – Kantas, Heilsbergas ir Johannas Heinrichas Wlōmeris (1728–1797)¹³ – studentų rate buvo žinomi kaip aistringi biliardo žaidėjai. Wlōmeris vėliau tapo slaptuoju vyresniuoju Finansų, karo ir domenų rūmų tarrėju ir persikėlė į Berlyną. Karaliaučiuje apsigyvenęs Heilsbergas išliko artimas Kanto draugas. Po studijų jie artimai bendravo iki pat garsiojo filosofo mirties¹⁴. Bendriems pažįstamiems rašytuose Kanto laiškuose galime rasti informacijos ir apie asmeninį Heilsbergo gyvenimą: žmonos mirtį¹⁵, vakarojimus filosofo namuose, senatvėje paastrėjusius negalavimus. Pavyzdžiui, laiške gydytojui Marcusui Herzui į Berlyną Kantas smulkiai aprašo dedervine sirgusio Heilsbergo ligos eigą, savijautą ir prašo pagelbėti draugui patarimais ir vaistais, kurių yra pasiryžęs pats nupirkti¹⁶. Tai, be jokios abejonės, patvirtina labai artimą Kanto ir Heilsbergo bičiulystę.

2. Šaltiniai rodo, kad Mielcke'ės žodynas mums šiandien žinomą leidinio formą įgavo ne iš karto. Kaip aiškėja iš Prūsijos archyve (*Preussisches Archiv*) 1797 metų lapkričio mėnesio numeryje publikuoto Mielcke'ės žodyno prenumeratos skelbimo, veikalas buvo parengtas jau 1797 metų pabaigoje. Leidėjai, siekdami pritraukti lėšų gana brangiam leidybiniam projektui, išplatino raginimą žodyną prenumeruoti. Išankstinė prenumerata XVIII amžiaus pabaigoje buvo įprastas knygos platinimo būdas¹⁷, be to, žodyną turėjusi leisti ir prenumeratos skelbimą inicijavusi Hartungų spaustuvė pasižymėjo ypatingu dėmesiu savo spaudinių platinimo reikalams¹⁸. Prenumeratos skelbime nurodoma, jog žodyno adresatas yra lietuvių kalbos mokytis norintys asmenys; reiškiamas įsitikinimas, kad Mielcke'ės žodyno poreikis nuolat didės, kadangi anksčiau išleistas Philippo

¹³ Amžininkų lietuviu vadintas Wlōmeris buvo gimęs Pilkalnyje (Sandvoss, E. *Immanuel Kant: Leben, Werk, Wirkung*. Stuttgart: Kohlhammer Verlag, 1983, 29). Gali būti, kad miestelyje dar gyveno jo giminaičių, kai Christianas Gottliebas Mielcke'ė dirbo ten kantoriumi.

¹⁴ Po Kanto mirties užrašyti Heilsbergo atsiminimai tapo svarbiausiu žinių apie Kanto studijų metus šaltiniu (Geier, M. *Kants Welt*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2003, 38).

¹⁵ Heilsbergo žmona Marie Dorothea Henriette mirė 1797 metų sausio 26 dieną (*Preussisches Archiv, II*, November. Herausgegeben von der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen, 1797, 128).

¹⁶ *Sämmtliche Werke: Immanuel Kant's Briefe, Erklärungen, Fragmente aus seinem Nachlasse, 11(1)*, herausgegeben von Friedrich Wilhelm Schubert. Leipzig: Leopold Voss, 1842, 67–68.

¹⁷ Apie tokiu būdu XVIII amžiaus pabaigoje platintas lituanistines knygas pl. žr. Kaunas, D. *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, 193.

¹⁸ Ten pat, p. 200.

Ruhigio (1675–1749) žodynas, viena vertus, jau esąs išpirktas, kita vertus, buvęs toli gražu nepakankamas – jame stigę daugelio žodžių ir vaizdingų pasakymų; informuojama, kad planuojamo spausdinti žodyno sudarytojas Pilkalnio kantorius Mielcke'ė, kurio geras lietuvių kalbos mokėjimas esąs žinomas, reikšmingai papildė Ruhigio žodyną leksikos vienetais, vaizdingais pasakymais ir frazeologija; nurodoma, kad į potencialius prenumeratorių kreipiamasi dėl to, kad tokio leidinio spaudos kaštai yra dideli; prašoma prenumeratos kainą – tris reichstalerius – atnešti į Hartungų knygyną arba nemokamai persiųsti per inspektorius; pažadama, atsiradus kiek daugiau prenumeratorių, iš karto pradėti spaudos darbus:

Die Herausgabe eines vollständigen Litthauischen Wörterbuchs, wird je länger, je größeres Bedürfniß für diejenigen, die diese Sprache lernen und brauchen; weil theils das Ruhigsche Lexicon vergriffen, theils solches ein unvollkommener Wegweiser war, da sehr viel Wörter und Idiotißmen darin fehlen. Diesem dringenden Mangel abzuhelfen, hat Hr. Cantor Mielcke zu Pillkallen, dessen Kenntnisse in der Litthauischen Sprache bekannt sind, ein vollständiges Wörterbuch gefertigt, worin nicht allein die nothwendigen Wörter, sondern auch eine vermehrte Sammlung von Sprüchwörtern und Phraseologien befindlich ist, so daß das Ruhigsche Wörterbuch zwar zum Grunde gelegt, aber sehr verbessert und ansch[a]ulich vermehrt worden.

Wenn nun die Kosten eines solchen Werkes groß, die Abnahme aber nur mittelmäßig zu vermuthen ist, so ist zum Abdruck desselben der Weg der Pränumeration gewählt, und es werden alle Liebhaber eingeladen, den Pränumeration-Preis von 3 Rthlr. an die Hartungsche Buchhandlung, imgleichen sämmtliche Herren Inspectores Postfrey einzusenden; damit, wenn die Anzahl derer respect Pränumeranten nur einigermaßen hinreicht, der Abdruck sogleich erfolgen kann. Auch werden, die Mitglieder der Königl. Deutschen Gesellschaft bereit seyn, dieserhalb Bestellungen anzunehmen.

Königsberg, den 31. Oktober 1797¹⁹.

Prenumeratos-reklamos skelbime suteikiama žinių apie būsimą leidinį: nurodomas sudarytojas – žinomas lietuvių kalbos mokovas Mielcke'ė, pagrindinis pirminis šaltinis – Philippo Ruhigio žodynas, naujojo žodyno privalumai – daugiau leksikos vienetų, frazeologijos, tačiau nieko nekalbama apie žodynui prakalbas parašiusius žinomus mokslininkus – Immanuelį Kantą ir Danielių Jenischą (1762–1804), neminimas ir Karaliaučiuje bei Rytų Prūsijoje gerai žinotas Karo ir domenų rūmų tarėjas Christophas Friedrichas Heilsbergas. Vargu ar siekiant re-

¹⁹ *Preussisches Archiv*, II, November. Herausgegeben von der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen, 1797, [nepaginuota].

klamuoti leidinį tokie garsūs vardai būtų buvę nutylėti. Manytina, kad tuo metu, t. y. 1797 metais, minėtų garsenybių prakalbų dar nebūta.

Turint mintyje, kad Mielcke'ės žodynas buvo išspausdintas tiktai 1800 metais, galima daryti prielaidą, kad prenumeratos skelbimas nedavė lauktų rezultatų ir spaudos darbai iš mirties taško 1797 metais nepajudėjo. Spaustuvės savininkai, matyt, visai pagrįstai nuogąstavo, kad lietuvių kalbos žodyno tikslinė auditorija gali būti per menka spaudos darbų kaštams atpirkti. Domo Kauno liudijimu, prekyba lietuvių filologinėmis knygomis „užsitęsavo dešimtmečius, nes pirkėjų buvo palyginti nedaug“²⁰. O žodynas buvo stambus mokslinio pobūdžio lingvistinis leidinys, orientuotas į individualų praprususį vartotoją, tad jo pardavimų nebuvo galima stimuliuoti iki tol labiausiai įprastu būdu – per Bažnyčią ir mokyklas.

3. Nepavykus užtikrinti žodyno paklausos skelbiant prenumeratą, buvo ieškoma kitų leidinio populiarinimo būdų. Matyt, tuomet apsispręsta išspausdinti žodyną su garsių mokslininkų ir visuomenės veikėjų prakalbomis ir publikuoti jį kartu su gramatika, t. y. visapusiškiau atliepti tikslinės auditorijos – lietuvių kalbos pramokti norinčių Bažnyčios tarnautojų, teisininkų, komersantų – poreikius. Iniciatyvos realizuoti abu šiuos sumanymus ėmėsi Heilsbergas. Jo akys nukrypo į neseniai kalbinį traktatą parašiusį ir Karališkosios Prūsijos Mokslų Akademijos prizą pelniusį kraštiečių Danielių Jenischą (1762–1804) ir bičiulį Immanuelį Kantą.

3.1. Berlyne kunigavęs Danielius Jenischas XVIII–XIX amžių sąvartoje buvo gerai žinomas Prūsijos intelektualų sluoksniuose, ypač pagarsėjęs lingvistiniais tyrinėjimais ir Kanto filosofijos studijomis²¹. Jenischas buvo kilęs iš Rytų Prūsijos: gimė Šventapilėje (vok. Heiligenstadt, apie 50 km į pietvakarius nuo Karaliaučiaus), studijavo Karaliaučiaus universitete (imatrikuluotas 1779 metų kovo 8 dieną²²), kur klausė Kanto paskaitų. Išvykęs į Berlyną korespondavo tiek su savo buvusiu profesoriumi, tiek su artimu jo bičiuliu Heilsbergu. Jenischas du kartus – 1794 ir 1797 metais – buvo apdovanotas Karališkosios Prūsijos Mokslų Akademijos prizais už savo tiriamuosius traktatus²³.

²⁰ Kaunas, D. *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940*. Vilnius: Baltos lankos, 1996, 195.

²¹ *Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg / Pr.*, 8. Berlin: Duncker & Humblot, 1758, 108.

²² Erler, G. *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus-Universität zu Königsberg i. Pr.*, 2. Die Immatrikulationen von 1657–1829. Herausgegeben von Georg Erler. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1911–1912.

²³ Harnack, A. *Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, I(2): Vom Tode Friedrich's des Großen bis zur Gegenwart*. Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag, 1970, 612–613.

Pirmą kartą²⁴ Karališkosios Mokslų Akademijos prizą Jenischas pelnė už kalbotyrinį traktatą „Filosofinis-kritinis palyginimas ir įvertinimas keturiolikos senųjų ir naujųjų Europos kalbų“ (*Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn älteren und neuern Sprachen Europens*)²⁵. Karališkosios Mokslų Akademijos keltas konkurso, kuriam Jenischas rašė šį tyrimą, tikslas – nustatyti kalbos idealą ir atsižvelgiant į jį įvertinti Europos kalbas – atitiko Apšvietos epochos kalbos sampratą. Vis dėlto Jenischo traktatas nemenka dalimi buvo paveiktas įsigalinių romantinių idėjų ir pranoko formuluotą užduotį. Savo darbe jis gynė lietuvių kalbos savarankumą, atkreipė dėmesį į lietuvių ir lotynų kalbų gramatinių sistemų panašumus²⁶, bet pažymėjo, kad lietuvių kalba esanti viena skurdžiausių Europos kalbų (orig. *eine der armsten Sprachen*). Taip atsitikę, anot Jenischo, dėl siauros lietuvių kalbos vartojimo srities ir silpnos raštijos raidos²⁷. Traktatas rodo, kad Jenischas buvo šiek tiek susipažinęs su Prūsijos lietuvių spaudiniais: savo darbe jis nurodė, jo žodžiais, lietuvių kalbos vaizdingumą atskleidusį pirmąjį visos Biblijos lietuvių kalba leidimą (1735) ir jam prakalbą parašiusį garsųjį vyriausiąjį rūmų pamokslininką Johanną Jakobą Quandtą (1686–1772)²⁸, pateikė citatų iš šio leidinio²⁹; Jenischui buvo žinomas minėtas Philippo Ruhigio „Lietuvių-vokiečių ir vokiečių-lietuvių kalbų žodynas“ (*Littauisch-deutsches und deutsch-littauisches Lexicon*) ir traktatas „Lietuvių kalbos tyrinėjimas“ (*Betrachtung der littauischen Sprache*)³⁰. Iš Ruhigio darbų jis pacitavo frazeologijos ir

²⁴ Antrąjį, 1797 metų, prizą Jenischas pelnė už kartu su filosofu Dietrichu Tiedemannu (1748–1803) parašytą mokslo istorijos tiriamąjį darbą „Ueber die beträchtlichen Vortheile“ (Tiedemann, D., Jenisch, D. *Ueber die beträchtlichen Vortheile, welche alle Nationen des jetzigen Zeitalters aus der Kenntniss und historischen Untersuchung des Zustandes der Wissenschaften bei den Alten ziehen können. Zwei Preisschriften von Dietr. Tiedemann, Fürstl. Hessischer Hofrath und ordentl. Lehrer der Philosophie zu Marburg; und D. Jenisch, in Berlin*. Herausgegeben von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften. Berlin: bei Friedrich Maurer, 1798).

²⁵ Jenischo traktatas buvo išspausdintas 1796 metais.

²⁶ Jenisch, D. *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen; Polnischen, Russischen, Litthauischen. Eine von der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Hrn D. Jenisch, Prediger in Berlin*. [...] Berlin: bei Friedrich Maurer, 1796, 347.

²⁷ Ten pat, p. 66.

²⁸ Ten pat, p. 112.

²⁹ Ten pat, p. 351.

³⁰ Ruhigio žodynas ir „Lietuvių kalbos tyrinėjimas“ buvo išleisti kartu (Ruhig, Ph. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, Worinen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist: Nebst einer Historischen Betrachtung der Litthauischen Sprache; Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick, möglichster Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gesammelt von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Waltarkehmen, Insterburgischen hauptamtes*. Königsberg: druckts und verlegt J. H. Hartung, 1747).

lietuvių liaudies dainą³¹. Jenischas kritiškai vertino literatūrinės lietuvių kalbos raidos galimybes ir baigdamas apžvalgą replikavo, kad mažai tautelei [Kanto] „Grynojo proto kritika“ visuomet užgoš katekizmas, o [Voltero] „Kandidą“ ir „Henriadą“ – [liaudies] dainos:

Das kleine Völkchen der Litthauer dörfte, wahrscheinlich für immer, über dem Catechismus die Kritik der reinen Vernunft, über seinem helinischen „Dainos“, die Henriaden oder Candiden, in seiner Sprache unübersetzt lassen!³²

Rašydamas pratarinę Christiano Gottliebo Mielcke'ės žodynui, Jenischas nemenka dalimi rėmėsi traktate išsakytomis mintimis, tačiau kai kuriuos jame aptartus aspektus pratarinėje praplėtė ir pagrindė išsamiau. Kaip ir traktate, pratarinėje jis nurodė, kad lietuvių kalboje stingą žodžių ir sąvokų, kurios sukuriamos plėtojant rašytinę kalbą, tačiau atkreipė dėmesį į ypatingą lietuvių kalbos lankstumą, darumą, veiksmožodinės raiškos įvairovę, frazės takumą – savybes, siejančias lietuvių kalbą su senosiomis antikvos kalbomis ir suteikiančias pranašumo vokiečių kalbos atžvilgiu:

Wie jede Sprache eines kleinen und einfach lebenden Volkes, ist sie [Litauisch] arm an Worten und Begriffen, die nur Erzeugniß und Bedürfniß der Cultur und Philosophie sind, hat aber dennoch einen hohen Grad der Bildsamkeit und hinlänglichen Vorrath von Wurzel-Wörtern zum Ausdruck der Gedanken und Empfindungen [...]. Ihr Bau hat durch bestimmte Endungen der Casus in den Declinationen, ohne Artickel, und der Personen in den Conjugationen, meistentheils ohne lange Hülfsverben, durch den Reichtum an seineren Zeitbestimmungen der Modorum, und an Partizipien, so wie durch einen Dualis, Eigenthümlichkeiten, die an ähnliche Vollkommenheiten der griechischen und zum Theil auch der lateinischen Sprache erinnern, und uns Deutschen insbesondere, bey den schleppenden Artickeln unserer Sprache, bey der Ueberladung mit Hülfsverben, bey dem Mangel an Partizipien und seineren Zeitbestimmungen der Nenn-Wörter, Neid einflößen könnten³³.

³¹ Jenisch, D. *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen; Polnischen, Russischen, Litthauischen. Eine von der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Hr'n D. Jenisch, Prediger in Berlin. [...]*. Berlin: bei Friedrich Maurer, 1796, 352.

³² Ten pat, p. 353. Į šią Jenischo ištarinę dėmesį yra atkreipęs Leonas Gineitis. Žr. Gineitis, L. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha*. Vilnius: Vaga, 1990, 142.

³³ Jenisch, D. *Zweyte Vorrede. In Christian Gottlieb Mielcke. Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach=Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*. Königsberg: Druck und Verlag der Har-

Šios Jenischo mintys buvo inspiruotos XVIII amžiaus pabaigoje požiūrį į senąsias kalbas pamažu keitusių preromantikų idėjų. Herderio kalbos filosofijoje, ypač „Fragmentuose apie naująją vokiečių literatūrą“ (*Über die neuere deutsche Literatur. Fragmente*, 1766–1769), išdėstytos mintys atkreipė dėmesį į ikicivilizacinius kalbos klodus ir daugiausia jų išsaugojusias pirmaprades kalbas. Tai skatino amžininkus gręžtis į senąsias kalbas, taip pat ir lietuvių, jau ne vien kaip į nykstantį neišsilavinusių žemųjų socialinių sluoksnių kasdienybės dialektą, bet kaip į pirmapradės raiškos gyvybingumą išsaugojusią, savaimę vertingą kalbą. Herderis rašė:

Die ältesten Sprachen hatten vielen *lebenden Ausdruck*, wie es die Reste alter und ursprünglicher Sprachen, doch jede nach ihrem Lande, bezeugen. Unmittelbar nach der lebenden Natur und nicht wie die neuern nach willkürliche toten Ideen gebildet, hatten sie nicht bloß einen nachdrücklichen Gang für das Ohr, sondern waren auch bei der leichtesten Anwendung fähig, mit dem Wirbelwinde zu rasen, in der Feldschlacht zu tönen, mit dem Meere zu wüten, mit dem Fluß zu rauschen, mit dem einstürzenden Felsen zu krachen und mit den Tieren zu sprechen³⁴.

Pratarmėje Jenischas nemažai vietos skyrė pristatyti, kaip pripažino, jam pačiam nuostabą sukėlusį atradimą – „kilmingą mažos lietuviškos giminytės su didžiąja graike“ (orig. *vornehmere Verwandtschaft der kleinen Litthauerin, mit der großen Griechin*). Šia giminyste Jenischas sakosi įsitikinęs ne tik pamatęs bendros leksikos pluoštą, kaip nurodęs „senasis Ruhigys“, bet ir aptikęs kai kurių morfologinės sistemos panašumų (linksniavimas, asmenavimas, modalumas, dviskaita).

Iš Prūsijos kilęs, bet Berlyne šaknis įleidęs į mokslinius tyrinėjimus paniręs Jenischas gerai juto preromantizmo idėjų dvelksmą, kintantį požiūrį į kalbą apskritai, tačiau, neižvelgęs Didžiosios Lietuvos potencialo, regioninio partikuliarizmo idėjų reikšmės, neišgyvenęs lietuviškų žemių prijungimo sukkelto entuziazmo, atrodo, menkai tikėjo lietuvių kalbos ateitimi.

3.2. Kitaip buvo nusiteikęs Heilsbergas. Jis buvo įsitikinęs, kad lietuvių kalbą reikia kasdien puoselėti, o ne vien tik ja domėtis moksliniais tikslais. Heilsbergo prakalba persunkta regioninio partikuliarizmo dvasios. Anot pratarmės autoriaus, krašto papročių, gyvenimo sanklodos nežinantys ir nepaisantys, kal-

tungschen Hofbuchdruckerey, 1800, [12–13]. Į lietuvių kalbą Danieliaus Jenischo prakalbą išvertė Liucija Citavičiūtė, žr. Milkus, K. G. *Pilkainis*. Vilnius: Vaga, 1990, 323–329.

³⁴ Herder, J. G. *Sprachphilosophische Schriften*. Aus dem Gesamtwerk ausgewählt, mit einer Einleitung, Anmerkungen und Registern versehen von Erich Heintel. Hamburg: Verlag von Felix Hamburg, 1960, 128–129.

bos nemokantys *svetimieji* atvykėliai niekiną vietinius gyventojus, o priimamais neapgalvotais sprendimais į provinciją atnešą tik sumaištį:

[W]ie oft diese Nazion [Litauer] sich von den fehlgeschlagenen Wirkungen, mancher gegen die Totalität streitenden Neuerungen, zu überzeugen, überdem die stolzen Anmaaßungen und Zurücksetzungen der Fremden zu dulden³⁵.

Anot jo, lietuviai yra visa širdimi Prūsijos karaliui atsidavę valdiniai, ištikimi piliečiai ir narsūs kariai, ir tokie gali išlikti tik turėdami teisę į savo kalbą:

Wer den nachtheiligen Einfluß der teutschen Sitten und Sprache auf die Litauer, die an der Grenze, und nahe an Städten wohnen, zu bemerken Gelegenheit gehabt hat, der wird überzeugt seyn, daß der Littauer mit seiner Sprache, seine Nationalheit verlieren würde.

Unter diesen Umständen scheint es denn wohl vortheilhaft zu seyn, dem Litauer seine Sprache zu lassen³⁶.

Heilsbergas vis aiškiau jaučiamos germanizacijos kontekste drąsiai įrodinėjo, kad Prūsijos valstybei ne tik ne žalinga, bet didžiai naudinga išsaugoti lietuvių kalbą. Dar daugiau, ignoruodamas Danieliaus Jenischo prakalboje išsakytą mokslininkų nuomonę, kad lietuvių kalbai, kaip ir kiekvienai mažos tautelės kalbai, lemta netrukus sunykti, Heilsbergas teigė ne tik būtinybę lietuvių kalbą išsaugoti, bet netgi svarbą ją puoselėti per bažnyčią ir mokyklas:

Es ist daher auch, besonders in Rücksicht der Kirchen- und Schullehrer, nothwendig, die littauische Sprache zu exkoliren³⁷.

³⁵ Heilsberg, Chr. Fr. Dritte Vorrede. In Christian Gottlieb Mielcke. *Anfangs=Gründe einer Litauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800, [25–26]. Pratarmėje suskambėjusi svetimšalių užgautos lietuvių savigarbos tema leidžia nedrąsiai kelti prielaidą: galbūt Heilsbergui iš Mielcke'ių ar netgi paties Donelaičio galėjo būti žinomos „Metuose“ išsakytos idėjos? Christopho Friedricho Heilsbergo pratarmę į lietuvių kalbą išvertė Juozas Jurginis, žr. Milkus, K. G. *Pilkainis*. Vilnius: Vaga, 1990, 329–334.

³⁶ Heilsberg, Chr. Fr. Dritte Vorrede. In Christian Gottlieb Mielcke. *Anfangs-Gründe einer Litauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800, [29].

³⁷ Ten pat.

Tokį Heilsbergo dėmesį ir palankumą lietuviams, jų gyvenimo būdai ir lietuvių kalbai nulėmė, kaip ir Mielcke'ių atveju, šalia lietuvių prabėgusi vaikystė. Be abejo, gindamas lietuviškos Prūsijos provincijos teisę į kalbinį kultūrinį savitumą, Heilsbergas gynė ir savo tarnybinės veiklos erdvę nuo vis aktyvesnių *svetimųjų* bandymų ją paveržti. Kiekvienas atvykėlis tarnautojas, siekiąs pritaipyti krašte, anot Heilsbergo, pirmiausia turįs išmokti lietuvių kalbą:

Es ist vielmehr natürlicher, daß die Offizianten die Sprache der Provinz, als diese, jener ihre Muttersprache lerne³⁸.

Gindamas lietuvių nusistatymą „prieš tuos atėjūnus ir vokiečius, kurie, kaip viršininkai, lenda į provinciją su naujovių projektais“³⁹ (orig. *gegen die sich ansiedelnden Fremde, besonders gegen diejenigen Ausländer und Teutsche, die als Vorgesetzte mit Neuerungs-Entwürfen in der Provinz auftreten*⁴⁰), Heilsbergas iš dalies tapatinosi su krašto gyventojais autochtonais, taigi, gindamas jų pozicijas, sykiu gynė ir savo, senojo krašto gyventojų vokiečio, tapatybę ir paveldėtą išskirtinę teisę į krašto erdvę kitų vokiečių ir atvykėlių atžvilgiu.

3.3. Immanuelis Kantas Mielcke'ės žodynui parašė laisvos formos palydimąjį žodį „Draugo prieraišas“ (orig. *Nachschrift eines Freundes*). Pavadinimu didysis filosofas pozicionavosi kaip lietuvių kalbos bičiulis, tačiau neįsipareigojo parengti visavertę pratarinę.

Pirmas „Draugo prieraišo“ sakinytis, išreiškiantis pritarimą „aukščiau duotam tekstui“, rodo Kantą savo žodį rašius paskutinį, veikiausiai susipažinus bent su Heilsbergo pratarine:

Daß der preußische Littauer es sehr verdiene, in der Eigenthümlichkeit seines Characters, und, da die Sprache ein vorzügliches Leitmittel zur Bildung und Erhaltung desselben ist, auch in der Reinigkeit der letzteren, sowohl im Schul- als Canzelunterricht, erhalten zu werden, ist aus obiger Beschreibung derselben zu ersehen (pabraukta cituojant)⁴¹.

³⁸ Ten pat, [p. 24].

³⁹ Milkus, K. G. Pilkainis. Vilnius: Vaga, 1990, p. 331.

⁴⁰ Heilsberg, Chr. Fr. Dritte Vorrede..., [p. 26].

⁴¹ Kant, I. Nachschrift eines Freundes. In Christian Gottlieb Mielcke. *Anfangs-Gründe einer Litauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800, [31]. Kanto prakalbos Kristinos Rickevičiūtės vertimą į lietuvių kalbą žr. Milkus, K. G. Pilkainis. Vilnius: Vaga, 1990, 334–335.

Kantas, kaip ir Heilsbergas, o dar anksčiau ir Kristijonas Donelaitis (1714–1780), tiesiogiai susiejo gimtosios kalbos vartojimą ir moralumą. Ir nors pirmu sakiniu Kantas nurodo pritariąs Heilsbergo duotai lietuvių charakteristikai, ne-trunka išreikšti ir savo palankaus nusistatymo lietuvių atžvilgiu. Žinome, kad jaunystėje būsimasis filosofas turėjo progos iš arčiau susipažinti su Prūsijos Lietuvos gilumoje gyvenusiais lietuviais, tad ir susidaryti apie juos savo nuomonę. Baigęs Karaliaučiaus universitetą, 1747–1751 metais jis dirbo mokytoju netoli Įsruties buvusio Jučių (vok. Judtschen) kaimelio reformatų kunigo ir Lietuvos mokyklų inspektoriaus Danieliaus Ernsto Anderscho (1701–1771) namuose⁴², o vėliau – dar apie porą metų majoro Bernharo Friedricho von Hülseno (1700–1763) dvare Arnsdorfe (lenk. Jarnońtowo), dabartinėje Varmijos Mozūrų vaivadijoje⁴³. Veikiausiai patirtys, įgytos mokytojaujant lietuvių, o vėliau lenkų gyvenamose teritorijose, skatino Kantą „Draugo prieraiše“ apibūdinant lietuvius vis lyginti juos su lenkais, beje, pastarųjų nenaudai. Pasak Kanto, lietuviai, skirtingai nei „kaimyninė tauta“, nelinkę pataikauti, yra orūs, nuoširdūs, atviri, drąsūs ir ištikimi:

Ich füge zu diesem noch hinzu: daß er von Kriecherey weiter, als die ihm benachbarte Völker, entfernt, gewohnt ist mit seinen Oberen im Tone der Gleichheit und vertraulichen Offenherzigkeit zu sprechen; welches diese auch nicht übel nehmen oder das Händedrücken spröde verweigern, weil sie ihn dabey zu allem Billigen willig finden. Ein von allem Hochmuth, oder einer gewissen enachbarten Nation, wenn jemand unter ihnen vornehmer ist, ganz unterschiedener Stolz, oder vielmehr Gefühl seines Werths, welches Muth andeutet und zugleich für seine Treue die Gewähr leistet⁴⁴.

Skirtingai nuo dviejų ankstesnių pratarinių autorių, Kantas savo palydimajame žodyje ypač akcentuoja būtinybę išsaugoti lietuvių kalbos grynumą. Negryna

⁴² Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch. Bd. 1. Auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Reinhold Heling und Wilhelm Kran. Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. Quellen, Materialien und Sammlungen zur altpreußischen Familienforschung (QMS), 25. Beje, Danieliaus Ernsto Anderscho sūnaus, taip pat Danieliaus Ernsto Anderscho (1731–1802), namuose Karaliaučiuje studijų metais gyveno Theodoras von Schönas (Ten pat, p. 26).

⁴³ Hinske, N. Kant, Immanuel. *Neue Deutsche Biographie*, 11, 1977, 110–125. [https://www.deutsche-biographie.de/pnd118559796.html#ndbcontent].

⁴⁴ Kant, I. *Nachschrift eines Freundes*. In *Christian Gottlieb Mielcke. Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800, [31].

kalba – negrynas, pataikauti, meluoti linkęs charakteris. Siekiant išlaikyti lietuvių tautai būdingą kilnumą ir nuoširdumą, būtina išlaikyti jų kalbos grynumą. Taigi, „moralės dėsnis manyje“ Kanto mąstyme labai aiškiai susijęs su gryna gimtąja asmens kalba.

Išsakydamas požiūrį į kalbą kaip svarbiausią charakterio formavimo ir išlaidymo priemonę, filosofas Kantas tarsi permeta minties tiltą į tolimą ateitį – į XX amžių, kai žmogaus mąstymą tyrinėjantys mokslininkai iškels hipotezę apie tai, jog kalba yra ne komunikacijos, o paties mąstymo ir pasaulio organizavimo priemonė⁴⁵.

Kantas, kaip ir ankstesnėje prakalboje Heilsbergas, pažymėjęs „naudą, kurią gali valstybei duoti tautos su tokiu charakteriu parama“ (orig. *die Nutzen, die der Staat aus dem Beystande eines Volks von solchem Character ziehen kann*⁴⁶), nurodo ypatingą lietuvių kalbos svarbą mokslui. Tačiau skirtingai nei anksčiau minėtas jo mokinys Danielius Jenischas, Kantas pabrėžė ne pačios kalbos, kaip tuoj išnyksiančio fenomeno, užfiksovimo istorijai svarbą, o savitos lietuvių kalbos reikšmę tiriant tautų kraustymosi istoriją (diachroninė kalbotyra dar nebuvo susiformavusi, tad lietuvių kalbos reikšmė šiai lingvistikos šakai dar nenurodoma) ir būtinybę tą kalbos savitumą išsaugoti bei puoselėti per bažnyčią ir mokyklas, kad gryna kalba taptų kuo plačiau vartojama, nes taip ji aiškiau atskleistų pačios tautos savitumą ir sudarytų prielaidas geriau ją, t. y. tautą, suprasti:

[I]st es [...] zur Bildung eines jeden Völkleins in einem Lande [...] von Wichtigkeit, es im Schul- und Canzelunterricht nach dem Muster der reinesten [...] Sprache, sollte diese auch nur ausserhalb Landes geredet werden, zu unterweisen und diese nach und nach gangbar zu machen; weil dadurch die Sprache der Eigenthümlichkeit des Volks angemessener und hiemit der Begriff desselben aufgeklärter wird⁴⁷.

Mielcke'ės žodyne išspausdintas Immanuelio Kanto „Draugo prierasas“ prisiėjo populiarinant lietuvių kultūrą dar ir XIX amžiuje. Buvęs Kanto studentas, Karaliaučiaus universiteto profesorius ir garsus lietuviškų raštų leidėjas Martinas

⁴⁵ Žr. Chomsky, N. Language Architecture and its Import for Evolution. [https://drive.google.com/file/d/0B3e9rEdVx1QaMzl5RzlyT19nWfK/view]; Reboul, A. C. Why Language Really is not a Communication System: A Cognitive View of Language Evolution. *Frontiers in Psychology. Language Sciences*, 2015-09-24. [https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.01434/full#B12].

⁴⁶ Kant, I. *Nachschrift eines Freundes*. In *Christian Gottlieb Mielcke. Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800, [31–32].

⁴⁷ Ten pat, p. 32.

Ludwigas Rhesa (1776–1840) pasirinko savo profesoriaus autoritetu, ieškodamas rėmėjų rengiamam lietuvių dainyno leidimui. Siekdamas atkreipti didžiojo Johanno Wolfgango von Goethe'ės (1749–1832) dėmesį į rengiamą dainyną, 1820 metų spalio 14 dieną jam rašytame laiške Rhesa pamini, jog šalia kitų garsių Vokietijos šviesuolių – Gottholdo Ephraimo Lessingo (1729–1781), Johanno Gottfriedo Herderio (1744–1803) – lietuvių liaudies dainas savo prakalboje Mielcke'ės žodynui pagyręs ir „nemirtingasis Kantas“ (vok. *unsterbliche Kant*)⁴⁸. Sunku pasakyti, ar tai buvo nevalingas atminties riktas, ar sąmoningas Rhesa'os „apsirikimas“, mat Kantas „Draugo prieraiše“ Mielcke'ės žodynui lietuvių liaudies dainų visai neminėjo.

Apibendrinimas

Archyviniai dokumentai rodo, kad Kanto „Draugo prieraišu“, kaip ir kitomis trimis žodyno pratarmėmis, rūpinosi lituanistinius Mielcke'ės darbus visokeriopaipai rėmęs Christophas Friedrichas Heilsbergas, artimas didžiojo filosofo draugas. Kantas, prieš rašydamas savąjį prieraišą, susipažino su Heilsbergo pratarme ir tarsi pratęsė bičiulio mintį savojo teksto nebesaistydamas su konkrečiu leidiniu. Kanto teigimu, Prūsijos lietuvis yra vertas, kad būtų išlaikytas tauraus jo charakterio savitumas, kurį išsaugoti galima tikrai išsaugant gryną, svetimų kalbų įtakos nepažeistą lietuvių kalbą. Kantas, skirtingai nei buvęs jo studentas, antrosios žodyno pratarmės autorius Danielius Jenischas, kalbėjęs tik apie nykstančios tautos kalbos faktų išsaugojimą mokslui, „Draugo prieraiše“ reiškė tikėjimą lietuvių tautos ir jos kalbos ateitimi.

„Draugo prieraišą“ filosofas parašė būdamas garbaus amžiaus ir jau nestiprios sveikatos. Tuo metu jam buvo septyniasdešimt ketveri, iki mirties buvo likę vos ketveri metai. Dvasinį ir fizinį nuovargį išduoda minorinės prieraišo gaidos, nuskambančios sakinyje apie garsų XVIII amžiaus Halės universiteto profesorių istoriką Hansą Eriką Thunmanną (1736–1778, mirė 42 metų), kuris, anot Kanto, per daug įtemptai dirbęs, tyrinėdamas tautų kraustymo istoriją, ir išsekinęs savo jėgas (vok. *der auf diese Nachforschungen mit etwas zu großer Anstengung seine Kräfte verwandt hatte*⁴⁹).

„Draugo prieraišas“ Christiano Gottliebo Mielcke'ės žodyne tapo paskutiniu išspausdintu Immanuelio Kanto darbu. Heilsbergo realizuotas sumanymas pasi-

⁴⁸ Už suteiktą laiško perrašą dėkoju Liucijai Citavičiūtei.

⁴⁹ Kant, I. *Nachschrift eines Freundes*. In *Christian Gottlieb Mielcke. Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*. Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschens Hofbuchdruckerey, 1800, [32].

telkiant Kanto autoritetą išpopuliarinti žodyno leidimą ne tik pasiekė savo tikslą, bet ir šimtmečiams į priekį pranoko amžininkų lūkesčius. Bėgant metams, šio Kanto, atrodytų, trumpo, pusantro puslapio tesiekusio, teksto reikšmė didėjo sykiu su augančia pasauline paties autoriaus šlove. Ir šiandien lietuvių mokslininkai, norėdami suteikti svarumo lituanistikos tyrimams, nepaliauja remtis Kanto autoritetu, o lietuviai – didžiulis savo kalba, kurios savitumą išsaugoti ragino pats didysis filosofas Immanuelis Kantas.

Literatūra

- Chomsky 2015 – Noam Chomsky. Language Architecture and its Import for Evolution. [https://drive.google.com/file/d/0B3e9rEdVx1QaMz15RzlyT19nWfk/view].
- Erler 1911–1912 – Georg Erler. *Die Matrikel und die Promotionsverzeichnisse der Albertus Universität zu Königsberg i. Pr., 2. Die Immatrikulationen von 1657–1829. Herausgegeben von Georg Erler.* Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot.
- Geier 2003 – Manfred Geier. *Kants Welt.* Reinbek bei Hamburg: Rowohlt.
- Gineitis 1990 – Leonas Gineitis. *Kristijonas Donelaitis ir jo epocha.* Vilnius: Vaga.
- Gineitis 1995 – Leonas Gineitis. *Prūsiškasis patriotizmas ir lietuvių literatūra.* Vilnius: Vaga.
- Girdzijauskas 1990 – Juozas Girdzijauskas. Kristijonas Gotlybas Milkus. In Kristijonas Gotlybas Milkus. *Pilkainis.* Parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girdzijauskas. Vilnius: Vaga, 1990, 5–34.
- Harnack 1970 – Harnack, Adolf. *Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, I(2): Vom Tode Friedrich's des Großen bis zur Gegenwart.* Hildesheim, New York: Georg Olms Verlag.
- Heilsberg 1800 – Christoph Friedrich Heilsberg. Dritte Vorrede. In Christian Gottlieb Mielcke. *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen.* Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, [23–30].
- Herder 1960 – Johann Gottfried Herder. *Sprachphilosophische Schriften.* Aus dem Gesamtwerk ausgewählt, mit einer Einleitung, Anmerkungen und Registern versehen von Erich Heintel. Hamburg: Verlag von Felix Hamburg.
- Hinske 1977 – Norbert Hinske. Kant, Immanuel. *Neue Deutsche Biographie, 11, 1977, 110–125.* [https://www.deutsche-biographie.de/pnd118559796.html#ndbcontent]
- Jakštas-Dambrauskas 1917 – Antanas Jakštas-Dambrauskas. Kanto nuomonė apie lietuvius ir jų kalbą. *Ateitis, 12, 379–381.*
- JBK 1758 – *Jahrbuch der Albertus-Universität zu Königsberg / Pr., 8.* Berlin: Duncker & Humblot.
- Jenisch 1796 – Daniel Jenisch. *Philosophisch-kritische Vergleichung und Würdigung von vierzehn ältern und neuern Sprachen Europens, namentlich: der Griechischen, Lateinischen; Italienischen, Spanischen, Portugiesischen, Französischen; Englischen, Deutschen; Polnischen, Russischen, Littauischen. Eine von der königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften gekrönte Preisschrift des Herrn D. Jenisch, Prediger in Berlin. [...]* Berlin: bei Friedrich Maurer.
- Jenisch 1798 – Dietrich Tiedemann, Daniel Jenisch. *Ueber die beträchtlichen Vortheile, welche alle Nationen des jetzigen Zeitalters aus der Kenntniss und historischen Untersuchung des Zustandes der Wissenschaften bei den Alten ziehen können. Zwei Preisschriften von Dietr. Tiedemann, Fürstl. Hessischer Hofrath und ordentl. Lehrer der Philosophie zu Marburg; und D. Jenisch, in Berlin.* Herausgegeben von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften, Berlin: bei Friedrich Maurer.
- Jenisch 1800 – Daniel Jenisch. Zweyte Vorrede. In Christian Gottlieb Mielcke. *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene*

- Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen.* Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, [11–22].
- Jovaišas 2003 – Albinas Jovaišas. Kristijonas Gotlybas Milkus. In Eugenija Ulčinaitytė, Albinas Jovaišas. *Lietuvių literatūros istorija. XIII–XVIII a.* Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 419–420.
- Kant 1800 – Immanuel Kant. Nachschrift eines Freundes. In Christian Gottlieb Mielcke. *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre, worinn zwar die von dem jüngern Ruhig ehemals herausgegebene Grammatik zum Grunde gelegt, aber mit starken Zusätzen im neuen Ausarbeitungen verbessert und vermehrt worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen.* Königsberg: Druck und Verlag der Hartungschen Hofbuchdruckerey, [31–32].
- Kaunas 1996 – Domas Kaunas. *Mažosios Lietuvos knyga. Lietuviškos knygos raida 1547–1940.* Vilnius: Baltos lankos.
- Mainka 1995 – Peter Mainka. *Karl Abraham von Zedlitz und Leipe (1731–1793): eine schlesischer Adliger in Diensten Friedrichs II. und Friedrich Wilhelms II. von Preussen.* Berlin: Duncker & Humblot.
- Mališauskas 2004 – Jurgis Mališauskas. Theodoras von Schönas ir Mažoji Lietuva. In Jurgis Mališauskas. *Vėjas iš Aistmarių.* Straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 144–160.
- Meyer 1927 – Wilhelm Meyer. Kants Urgroßmutter Anna Mielcke. *Altpreußische Geschlechterkunde, 1.* Königsberg, 121–122.
- Milkus 1990 – Kristijonas Gotlybas Milkus. *Pilkainis.* Parengė Liucija Citavičiūtė ir Juozas Girzijauskas. Vilnius: Vaga.
- PA 1797 – *Preussisches Archiv, II,* November. Herausgegeben von der Königlichen Deutschen Gesellschaft zu Königsberg in Preussen.
- Reboul 2015-09-24 – Ane C. Reboul. Why Language Really is not a Communication System: A Cognitive View of Language Evolution. *Frontiers in Psychology. Language Sciences.* [https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2015.01434/full#B12].
- Remeika 1923 – Jonas Remeika. Kanto mintys apie Prūsų lietuvius. *Ateitis, 5–6,* 299–300.
- Rickevičiūtė 1968 – Kristina Rickevičiūtė. I. Kanto požiūris į lietuvių kalbą ir kultūrą. *Problemos, 1,* 56–65.
- Ruhig 1747 – Philipp Ruhig. *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon, Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerley Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist: Nebst einer Historischen Betrachtung der Littauischen Sprache; Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick, möglichster Sorgfalt, vieljährigem Fleiß, und Beyhülfe der erfahrensten Kenner dieser Sprache gesamlet von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Waltarkehmen, Insterburgischen hauptamtes.* Königsberg: druckt und verlegt J. H. Hartung.
- Sandvoss 1983 – Ernst Sandvoss. *Immanuel Kant: Leben, Werk, Wirkung.* Stuttgart: Kohlhammer Verlag.
- SW 1842 – *Sämmtliche Werke: Immanuel Kant's Briefe, Erklärungen, Fragmente aus seinem Nachlasse, 11(1).* Herausgegeben von Friedrich Wilhelm Schubert. Leipzig: Leopold Voss.
- Triškaitė, Sidabraitė 2019 – *Lituanistinio sąjūdžio XVIII amžiaus Prūsijoje atodangos, 2. Dokumentinis Milkų šeimos palikimas / Die Hintergründe der lituanistischen Bewegung im 18. Jahrhundert in Preussen, 2. Das dokumentarische Erbe der Familie Mielcke.* Parengė Birutė Triškaitė ir Žavinta Sidabraitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 226–235.
- Urbšys 1924-04-20 – Juozas Urbšys. Kantas I. Draugo prieraišas. *Klaipėdos žinios, 67.*
- ZM 2012 – *Das „Zwischenmanuskript“ zum Altpreußischen evangelischen Pfarrerbuch, 1.* Auf der Grundlage der Sammlungen von Friedwald Moeller bearbeitet von Walther Müller-Dultz, Reinhold Heling und Wilhelm Kran. Hamburg: Im Selbstverlag des Vereins für Familienforschung in Ost- und Westpreußen e. V. Quellen, Materialien und Sammlungen zur altpreußischen Familienforschung (QMS).

Žavinta Sidabraitė

IMMANUEL KANT'S PREFACE TO CHRISTIAN GOTTLIEB MIELCKE'S DICTIONARY (1800)

Summary

There are three prefaces to Christian Gottlieb Mielcke's (1733–1807) dictionary *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch* (1800). The first is written by the compiler himself; the second by Daniel Jenisch (1762–1804), a Berlin theologian and linguist; and the third by Christoph Friedrich Heilsberg (1726/7–1807), a counsellor in the Königsberg Chamber of War and Domains and inspector of East Prussian schools. The 'Friend's Note' (Nachschrift eines Freundes) by the philosopher Immanuel Kant (1724–1804) is placed after all of them. It is a friendly, quite short, one-and-a-half-page commentary on the Lithuanians and their language, written in free form, and cannot be called a true preface.

On the basis of archive documents, it can be stated that Heilsberg, who was a close friend of Immanuel Kant, suggested adding the 'Friend's Note' to the dictionary by Christian Gottlieb Mielcke, as well as the three other prefaces mentioned. Kant's 'Friend's Note' is written as an extension of Heilsberg's preface, and is not directly related to Mielcke's dictionary. According to Kant, the Prussian Lithuanians deserved to maintain the noble peculiarity of their character, which could be saved only together with the pure Lithuanian language, untouched by the influence of foreign languages. Unlike his former student Daniel Jenisch, the author of the second preface, Kant had faith in the future of the Lithuanian nation and its language.